

Stikstof: hoe verder?

Verslag van de bijeenkomst van de Vereniging voor Milieurecht van 12 december 2025

M en R 2026/4

1. Inleiding

De stikstofneerslag in Nederland heeft negatieve effecten op de natuur en de kwaliteit van grond- en oppervlaktewater. Nieuwe plannen en projecten zijn in beginsel alleen toegestaan als zeker is dat de natuurlijke kenmerken van het gebied waarin het plan of project plaatsvindt niet zullen worden aangetast.² Omdat dit in bijvoorbeeld de landbouw, woningbouw en industrie vaak niet mogelijk is, liggen veel ontwikkelingen in deze sectoren momenteel stil.

De Vereniging voor Milieurecht (VMR) organiseerde op 12 december 2025 een bijeenkomst met als thema 'Stikstof: hoe verder?', waarin vertegenwoordigers uit verschillende hoeken van de praktijk hun ideeën bij deze vraag presenteerden en hierover in discussie gingen. De bijeenkomst werd voorgezeten door Chris Backes, bestuurslid van de VMR. Presentaties werden gegeven door Tjeerd van den Heuvel (IPO) en Barbara Beijen (BIJ12), Herman Litjens (LTO), Anne de Vries (Natuur & Milieu), Jeroen Boot (VNO-NCW en MKB-Nederland), Valentijn Wösten (Wösten juridisch advies) en Jan Venneman (Agractie). Aan het einde van de bijeenkomst vatte Chris Backes de belangrijkste conclusies van de bijeenkomst samen.

2. IPO en BIJ12: bouwstenen en emissiereductie landbouw en natuur

Tjeerd van den Heuvel beet het spits af met zijn visie vanuit het Interprovinciaal Overleg (IPO). Hij lichtte het *Bouwstenendocument emissiereductie landbouw*, het *Bouwsteendocument Natuur* en het *Aanvullende Bouwsteendocument agrarisch natuur- en landschapsbeheer* toe.³ Het IPO heeft deze bouwstenen samen met andere organisaties

ontwikkeld naar aanleiding van het startpakket van de Ministeriële commissie Economie en Natuurherstel (MCEN), met als doel om meer juridische borging aan dit pakket te geven. De *Bouwsteen emissiereductie landbouw* kent drie hoofdpijlers: landelijk beschikbare maatregelen, emissie-sturing per sector en per bedrijf en gebiedsgerichte maatregelen. Deze moeten leiden tot de door het Rijk gekozen reducties voor de landbouw van 42 tot 46% in 2035 en het bereiken van tussendoelen in 2030. Er moeten sancties komen voor het niet-voldoen aan deze bindende normen, met als *ultimum remedium* intrekking van de vergunning. De normen moeten vaststaan en niet tussentijds veranderen, zodat ondernemers rechtszekerheid hebben. De gebiedsgerichte aanpak heeft de vorm van 'zoning'. In maximaal vijf gebieden worden verplichte instrumenten voor emissiereductie ingezet. In de overige gebieden geldt een vrijwillige emissiereductie, met tussentijdse evaluatiemomenten.

De *Bouwsteen Natuur* neemt natuurbeheer als basis om zeker te stellen dat in samenhang met de benodigde emissiereductie het effect van het benodigde natuurherstel niet alleen tijdelijk is. Deze bouwsteen bouwt voort op bestaande afspraken in het kader van het natuurpact, welke worden voorzien van een oproep tot langjarige financiële middelen, met als stok achter de deur 'intrekking van subsidies' als afspraken niet worden nagekomen. De *Bouwsteen agrarisch natuur- en landschapsbeheer* vormt het cement tussen de boer en de natuur. De bouwsteen is gericht op het bijdragen aan de opgaven in het landelijk gebied, het vormgeven van langjarige financiële middelen voor de zekerheid voor ondernemers en monitoring en bijsturing. Los van de inhoud heeft de totstandkoming van deze bouwstenen een basis gelegd om meer in samenwerking tussen natuur, landbouw en overheden tot gedragen afspraken te komen voor een toekomst voor het landelijke gebied die perspectief biedt voor beide belangen.

Barbara Beijen van IPO/BIJ12 belichtte het juridische perspectief van deze bouwstenen. Het zijn (nog) geen harde juridisch bindende instrumenten. Met het oog op de *Greenpeace*-uitspraak van begin 2025 is ook het tussendoel voor 2030 van belang.⁴ Daarom is er een geborgd en voor de natuur toereikend pakket aan maatregelen nodig. Enkel vrijwillige maatregelen zijn niet voldoende. Sinds de 18 december-uitspraken van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (Afdeling) uit 2024 is

1 Mr. M.M. (Tamar) van de Gronden is werkzaam als promovenda bij het Utrecht Centre for Water, Oceans and Sustainability Law (UCWOSL) aan de Universiteit Utrecht en doet onderzoek naar de juridische obstakels en mogelijkheden voor de opschaling van zonnepanelen op water.

2 Artikel 6, lid 3 van Richtlijn 92/43/EEG van De Raad van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna.

3 IPO, LTO, NAJK, UvW & VNG, *Bouwstenendocument emissiereductie landbouw. Vergunningverlening in Nederland weer in beweging*, 9 juli 2025, <https://www.ipo.nl/wp-content/uploads/sites/5/2025/07/gezamenlijke-bouwsteen-emissiereductie-landbouw.pdf>; IPO, LandschappenNL, Natuurmonumenten, Unie van Bosgroepen, FPG, VNG & UvW, *Bouwsteendocument Natuur. Met geborgd natuurherstel, vergunningverlening Nederland weer in beweging*, oktober 2025, <https://www.ipo.nl/wp-content/uploads/sites/5/2025/10/bouwsteendocument-natuur.pdf>; IPO, LandschappenNL, Natuurmonumenten, Unie van Bosgroepen, FPG, VNG & UvW, *Aanvullende bouwsteendocument agrarisch natuur- en landschapsbeheer*, oktober 2025, <https://www.ipo.nl/wp-content/uploads/sites/5/2025/12/Aanvullende-bouwsteen-agrarisch-natuur-en-landschapsbeheer.pdf>.

4 Rb. Den Haag 22 januari 2025, ECLI:NL:RBDHA:2025:578 (*Greenpeace*).

het aantonen van additionaliteit ook voor intern salderen vereist.⁵ Om dit te bereiken, is zowel emissiereductie in verschillende sectoren als natuurherstel nodig. Dit moet worden vastgelegd in landelijke maatregelen, aangevuld met specifieke gebiedsgerichte maatregelen waarbij de geactualiseerde natuurdoelanalyses (NDA's) een rol spelen. Niet in alle gebieden hoeft de stikstofuitstoot onder de kritische depositiewaarde (KDW) te worden gebracht, maar er is wel overal een zwaar maatregelenpakket nodig. Op deze manier moet Nederland stapsgewijs van het stikstofsloot af.

3. LTO: vergunningverlening in Nederland weer in beweging

Vervolgens belichtte Herman Litjens van de Land- en Tuinbouworganisatie (LTO) zijn visie vanuit het landbouwperspectief. Zijn uitgangspunt is dat de huidige stilstand moet worden opgeheven met het oog op de maatschappelijke opgaven die spelen, het economische belang en de emotionele belasting van boerenondernemers. Het juridische advies van Houthoff aan LTO na de 18 december-uitspraken van de Afdeling bevatte onder andere de volgende punten: het intern salderen moet worden teruggebracht in de vergunningvrije voortoets, er moet een legalisatiewet PAS-melders komen en de beoordelingsruimte van artikel 6, lid 2 van de Habitatrictlijn moet beter worden benut door meer te focussen op herstel van verslechtering dan op voorkomen van verslechtering.

In het verlengde van dit advies heeft LTO haar plan vastgesteld: de overstap van de wettelijke KDW-doelstelling naar geborgde stikstofemissiereductie. Litjens wil van de KDW-doelstelling af, omdat dit een bewegend doel is dat afhankelijk is van de uitstoot uit het buitenland en andere sectoren en leidt tot rechtsonzekerheid. Bovendien is Nederland de enige Europese Unie (EU)-lidstaat die een aan de KDW-gerelateerde doelstelling in de wet heeft opgenomen. Het emissiedoel van 42 tot 46% reductie moet worden bereikt met generieke maatregelen, doelsturing voor bedrijven en gebiedsgerichte maatregelen. Doelsturing is gewenst om agrariërs meer handelingsperspectief te bieden. Momenteel worden er geen vergunningen verleend omdat de emissies te onzeker zijn, maar de onzekerheid van de uitstoot binnen de landbouw zal nooit volledig verdwijnen. Het accepteren van enige mate van onzekerheid in een goed-functionerend emissiearm systeem zal uiteindelijk leiden tot verminderde emissies. Verder mogen NDA's geen invloed hebben op de vergunningverlening, omdat de natuur van veel meer factoren afhankelijk is. De doelstellingen moeten tot slot uitvoerbaar en handhaafbaar zijn, waarvoor de overheid over voldoende capaciteit moet beschikken.

4. Natuur & Milieu: een weg uit de stikstofcrisis

Anne de Vries van Natuur & Milieu (N&M) sloot het eerste deel van de middag af met haar ideeën om uit de stikstofcrisis te komen vanuit het natuurbeschermingsperspectief. Ten eerste is zij voorstander van de stikstofbank, waarin stikstofdepositieruimte wordt opgeslagen om later via extern salderen te gebruiken als mitigerende maatregel in de vergunningverlening. Dit moet per gebied worden geregistreerd en samengaan met een geborgd maatregelenpakket. Met het oog op het additionaliteitsvereiste moet bovendien worden aangetoond dat de reducties uit de stikstofbank niet nodig zijn voor natuurherstel. Een andere mogelijkheid is om door middel van grondgebondenheid boeren een maximaal aantal koeien per hectare grasland te laten bezitten. Daarnaast kan via zoning worden vastgelegd dat 1 km rondom Natura 2000-gebieden alleen extensieve, natuurinclusieve landbouw zonder kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen mag plaatsvinden. Hiermee moet worden voorkomen dat bij een omschakeling van grasland met koeien naar intensieve teelt van bijvoorbeeld lelies, van de regen in de drup wordt beland. Ook gebiedsspecifieke emissiereductiedoelen, vertaald naar reductiedoelen op bedrijfsniveau, kunnen bijdragen, zolang er harde maatregelen worden gesteld. Als hierbij gebruik wordt gemaakt van doelsturing, zijn monitoring, sanctionering en handhaving ook noodzakelijk, omdat hier volgens De Vries nog veel haken en ogen aan zitten. Verder moet de latente ruimte uit het systeem, zodat vergunningen die niet meer worden gebruikt niet meer kunnen worden ingezet voor saldering. Het streven naar 15% biologisch melkvee kan de stikstofuitstoot ook verminderen, hoewel hierdoor wel minder melk zal worden geproduceerd. Tot slot biedt het trappetje van Remkes (het vrijwillig innoveren, extensiveren, omschakelen, verplaatsen of beëindigen) mogelijkheden, zolang niet alleen wordt ingezet op deze vrijwilligheid.

Voorts is van belang om te leren van fouten uit het verleden. Voorbeelden hiervan zijn PAS, vergunningvrij intern salderen en de bouwvrijstelling. Daarnaast is De Vries geen voorstander van een drempelwaarde of rekenkundige ondergrens, omdat uit de rechtspraak van het Hof van Justitie blijkt dat ook rekening moet worden gehouden met de cumulatieve gevolgen van projecten.⁶ Verder moet de KDW niet worden losgelaten zolang er nog geen goed ecologisch alternatief is. Hoewel de Afdeling het hanteren van de zogenaamde 25km-grens – waarbuiten de stikstofuitstoot niet causaal kan worden toegekend aan een project – heeft goedgekeurd, vraagt De Vries zich tot slot af of het Hof van Justitie dit zal volgen. Deze grens leidt er namelijk toe dat ondernemers voor stikstof die buiten deze 25 km neerdaalt, wat vooral geldt voor stikstofoxiden die met name worden uitgestoten door ondernemers uit andere sectoren dan de

⁵ ABRvS 18 december 2024, ECLI:NL:RVS:2024:4923 (*Rendac*); ABRvS 18 december 2024, ECLI:NL:RVS:2024:4909 (*Amercentrale*).

⁶ Zie bijvoorbeeld: HvJ EU 26 april 2017, ECLI:EU:C:2017:301 (*Commissie/Duitsland*); HvJ EG 13 december 2007, ECLI:EU:C:2007:780 (*Commissie/Ierland*); HvJ EG 21 september 1999, ECLI:EU:C:1999:431 (*Commissie/Ierland*).

landbouw, voor een groot deel van deze stikstofuitstoot geen vergunning meer nodig hebben.

5. VNO-NCW en MKB-Nederland: reflecties op doelsturing en de weg voorwaarts

Jeroen Boot van VNO-NCW hervatte na de pauze de bijeenkomst met zijn visie op doelsturing vanuit het bedrijfsleven. Hij schetste het huidige 'politieke momentum' voor doelsturing en de Afrekenbare Stoffenbalans (ASB). Dit momentum is niet nieuw: al sinds 1997 wordt over doelsturing gesproken.⁷ Bijna dertig jaar later zijn we nog niet veel opgeschoten, wat Boot terughoudend maakt in het beschouwen van doelsturing als dé oplossing. Zowel in recente politieke teksten als in recente plannen (zoals het Versnellingsakkoord Duurzaam Evenwicht, het Remkesrapport *Wat wel kan* en het concept-Landbouwakkoord voor 2040) worden bruikbare bouwstenen en rolverdelingen genoemd, maar Boot identificeert hierin ook nog mogelijke struikelblokken. Zo hebben ondernemers inhoudelijke richting nodig voor de invulling van doelsturing, zodat zij een duidelijk handelingsperspectief krijgen en blijft *real-time* meten lastig, zodat de overheid afhankelijk blijft van bepaalde robuuste modellen. Van belang hierbij is dat emissiesturing, doelsturing en middelsturing verschillende concepten zijn: emissiesturing gaat over hoeveel er mag worden uitgestoten vanuit de draagkracht van de natuur, doelsturing gaat over hoe het vastgestelde doel met een vrije keuze in maatregelen wordt gehaald en middelsturing ziet op de instrumenten die worden gebruikt ter controle.

Boot identificeert drie zorgpunten rondom doelsturing. Allereerst verandert doelsturing de omvang van de stikstofopgave niet. Doelsturing is pas mogelijk als niet meer op de uiterste grenzen van de natuurbeschermingswet wordt geopereerd. Daarom zijn aanvullende ingrepen nodig, zoals een gerichte aanpak van piekbelasters. Doelsturing is niet geschikt om een opgave behapbaar te maken, maar kan wel helpen om een behapbare opgave eerlijker te verdelen. Ten tweede kwalificeert het invoeren van doelsturing op zichzelf niet als stikstofmaatregel. Zolang het niet juridisch afrekenbaar is – een systeemwijziging die veel tijd zou kosten – levert het geen gegarandeerde emissiereductie of oplossing voor de vergunningsproblematiek op. Naast doelsturing is daarom een geborgd maatregelenpakket nodig. Het derde zorgpunt is dat het bepalen van een individueel emissiedoel inhoudelijk en juridisch complex is. Het te hoog of te laag vaststellen van de doelen kan leiden tot gerechtelijke procedures vanuit boeren respectievelijk milieuorganisaties, met risico op PAS-achtige gevolgen. Ook bij het sturen op emissies moet in het kader van de Habitatrictlijn daarom een vertaling worden gemaakt naar deposities, zodat de locatie-effecten worden meegewogen. Daarvoor moet de KDW een

rol blijven spelen in de vergunningverlening. Ook AERIUS moet worden blijven gebruikt, omdat er (nog) geen alternatief meetinstrument bestaat.

Boot sloot af met een vergelijking tussen Bruce Springsteen met de E Street Band en doelsturing. Voor het effectief invoeren van doelsturing is een brede samenwerking nodig. Zoals Springsteen als *frontman* zijn band nodig heeft, zijn er ook andere disciplines nodig om de beleidsvisie van de overheid in de praktijk tot uitvoering te brengen.

6. Reflectie vanuit Wösten juridisch advies: oplossen van het bestuursprobleem

De bijeenkomst werd afgesloten met twee reflecties vanuit de praktijk. Valentijn Wösten reflecteerde op het stikstofbeleid. Hij is met zijn praktijk Wösten juridisch advies verantwoordelijk voor veel natuur- en milieurechtszaken, waaronder de PAS-uitspraak. Wösten herinnert aan het feit dat Nederland het meest vee-dichte land van de EU is: 70% van de binnenlandse stikstofemissies is afkomstig uit de veehouderij. De ernst van het stikstofprobleem in Nederland verklaart dat de KDW-doelstelling in de Nederlandse wet is verankerd. Volgens Wösten moet de vraag niet meer zijn: 'hoe lossen we dit probleem op?', maar: 'waarom is het niet al eerder opgelost?'

Wösten zoekt het antwoord op deze vraag in het bestuursprobleem. Het bestuur functioneert niet naar behoren. Bovendien draait de huidige Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur zelfs noodzakelijke natuurbeschermingsmaatregelen die de afgelopen jaren zijn ingevoerd weer terug. Volgens Wösten heeft de landbouwsector de kans gehad om het stikstofprobleem zelf op te lossen, maar is daar niet in geslaagd. Daarom is het nu tijd voor andere maatregelen.

De oplossing ligt volgens Wösten niet in doelsturing. Hij noemt dit een herhaling van MINAS (Mineralen Aangiftesysteem) uit 1998 en het al in 2002 met de Wet Ammoniak en Veehouderij ingezette emissiespoor. Dit emissiespoor is al ver uitgemolken, het heeft geleid tot de zogenaamde 'toervloeren' en het 'luchtwaterschandaal' en er is een zwak draagvlak voor vanuit de landbouwsector. Bovendien is doelsturing slecht handhaafbaar en in strijd met artikel 6, lid 3 van de Habitatrictlijn, omdat het de additionaliteitstoets zou omzeilen. Volgens Wösten moet eerst het bestuursprobleem worden opgelost om de noodzakelijke regie te herstellen. Hiervoor moet de veestapel kleiner – in de eerste plaats waar het acute knelpunten oplevert – en zijn er serieuzere afstandseisen nodig tussen de veehouderij enerzijds en natuur en omwonenden anderzijds. Kortom, in de eerste plaats zal werk moeten worden gemaakt van de piekbelasters. Eeuwig geldende vergunningsrechten bestaan niet en daar moet zorgvuldig en redelijk naar gehandeld worden.

⁷ Zie bijvoorbeeld: J.W. Erisman & N.D. van Egmond, 'Van een depositie- naar een emissiebenadering. Ervaringen met een test case: de ammoniakproblematiek in Zuidoost-Friesland', *Milieu* 1997, afl. 1.

7. Reflectie vanuit Agractie: Nederland van het slot. Naar een ander natuur- en stikstofbeleid

Tot slot reflecteerde Jan Venneman namens Agractie op het natuur- en stikstofbeleid. Venneman deelt de mening van Wösten dat doelsturing niet de juiste weg is, maar verschilt van mening over de reden hierachter. Venneman wil sturen op de staat van instandhouding in plaats van op depositie- of emissiedoelstellingen en vindt dat de KDW-doelstellingen uit de wet moeten. De vergunningverlening moet weer op gang komen door het begrip 'significante effecten' uit artikel 6, lid 3 van de Habitatrichtlijn in te kaderen.

Venneman stelt voor om significantiestroken in te voeren. Dit houdt in dat 250 m rond gevoelige habitats grenzen worden getrokken, waarbuiten het causale verband tussen emissies en depositie op een habitat niet zou kunnen worden vastgesteld. Daarom zouden buiten deze 250 m per definitie géén significante effecten van stikstof of ammoniak optreden, zodat hier geen passende beoordeling in de zin van de Habitatrichtlijn nodig is voor het goedkeuren van een plan of project. Binnen de stroken kunnen wel mogelijke significante effecten plaatsvinden, zodat een passende beoordeling en natuurvergunning nodig is. Voordelen van deze significantiestroken zijn volgens Venneman onder andere dat AERIUS als meetinstrument niet meer nodig is, dat PAS-melders en andere ondernemers zonder geldige vergunning buiten de stroken gelegaliseerd worden, dat er buiten de stroken geen additionaliteit hoeft worden aangetoond en dat er geen regeling nodig is voor latente ruimte. Zo zou Nederland weer van het slot kunnen. Voor een goede werking van de significantiestroken is een geborgd emissiereductiebeleid buiten de stroken vereist. Agractie wil dit echter niet vormgeven met een plafond en doelsturing, maar met innovatie en inzet op de best beschikbare technieken. Binnen de significantiestroken moet tot slot het trappetje van Remkes worden toegepast.

8. Discussie

Tijdens de discussies werd allereerst de vraag gesteld hoe we nou eigenlijk van die latente ruimte afkomen. Ideeën die hiervoor werden geopperd zijn het actualiseren van vergunningen en het stellen van grenzen aan extern salderen met latente ruimte in beleidsregels. Ook kwam de vraag aan de orde hoe een stikstofbank precies zou werken. Over het aantal activiteiten dat plaats zou kunnen hebben met behulp van zo'n bank bestaat nog enige onduidelijkheid. Het idee van de bank is in ieder geval dat er alleen ruimte wordt uitgedeeld die in de bank is ingebracht, zodat een PAS-achtige situatie kan worden voorkomen. Verder is een belangrijke vraag wat de maatstaf van eventuele emissiereductie zou moeten zijn. Bij doelsturing blijft de uitdaging namelijk wat het 'doel' precies is. Duidelijk is dat er een forse reductie nodig is, maar hoe fors, is lastig vast te stellen. Dit zou kunnen worden opgelost door middel van de besproken zonerings- of significantiestroken, hoewel ook dan

noodzakelijk blijft dat per gebied bepaald wordt welke invulling nodig is. Het zou dan ook helpen als de colleges van gedeputeerde staten hierin richting zouden geven. Tijdens de discussie werd verder ingegaan op de relatie tussen emissiereductie en vergunningverlening. De gedachte werd naar voren gebracht dat ook bij het inzetten op emissiesturing voor de vergunningverlening nog altijd de link met de depositie moet worden gemaakt. Dat riep ook de vraag op of het wenselijk is dat er met het huidige KDW-criterium zoveel projecten vergunningplichtig zijn. Ter relativering hiervan werd de uitzonderingsmogelijkheid van de ADC-toets in de Habitatrichtlijn genoemd. Tot slot kwam nog in de discussie naar voren dat er, naast stikstof in het kader van de Habitatrichtlijn, nog andere problemen spelen. Zo moeten er op grond van de Natuurherstelverordening ook maatregelen worden getroffen buiten Natura 2000-gebieden en vormen ook bestrijdingsmiddelen en waterkwaliteit en -kwantiteit urgente problemen.

9. Conclusie

Chris Backes sloot de bijeenkomst af met een aantal conclusies. Zijn positieve noot is dat de aanwezigen het over een heel aantal dingen eens lijken te zijn. Zo staat vast dat er een forse reductie van stikstofdepositie nodig is, waarvoor de emissies uit de veehouderij weer aanzienlijk verder moeten dalen. Hoewel de landbouw een substantiële bijdrage moet leveren, hebben ook andere sectoren verantwoordelijkheid. De landbouw moet niet (alleen) verantwoordelijk worden gemaakt voor het bereiken van het doel van de overheid om geen verslechtering te laten plaatsvinden. Bovendien moet de bijdrage die de landbouw moet leveren worden vastgelegd en dan ook vaststaan. Verder is duidelijk dat stikstof niet het enige probleem is, maar dat dit in samenhang met andere drukfactoren moet worden beschouwd. Bij iedereen kwam terug dat de maatregelen die uiteindelijk worden genomen juridisch en feitelijk 'geborgd' moeten worden. Dit draagt bij aan de rechtszekerheid en is de enige manier om veilig van het stikstofsot af te komen. Maatregelen voor alleen 2035 zijn daarbij niet voldoende: ook tussendoelen zijn nodig. Tot slot lijkt iedereen het erover eens dat PAS-melders gelegaliseerd moeten worden.

Hoewel niet iedereen hiervoor is, bestaat er een brede wens voor doelsturing. Tegelijkertijd roept dit instrument veel kritische vragen op. De belangrijkste vraag lijkt te zijn hoe doelsturing goed kan worden gemonitord en geborgd. Een mogelijke oplossing daarvoor zou het vaststellen van bindende korte-, midden- en langetermijnreductiedoelen kunnen zijn, waaraan in de komende jaren alleen met bepaalde middelen kan worden voldaan. Voorbeelden van deze middelen zijn de verlaging van de veebezetting per hectare in de grondgebonden landbouw, technische middelen waarvan de milieuwinst zeker is en de afroeping van dier- en fosfaatrechten. Doelsturing met meer vrijheid voor de agrariër over hoe het doel moet worden bereikt, kan mogelijk worden als goede monitoring en handhaving verzekerd zijn. Verder bestaat er nog veel discussie over de vraag

of de aan de KDW-gerelateerde doelstelling uit de wet moet worden gehaald. Ook is onduidelijk welke waarde en betekenis de NDA's (zouden moeten) hebben. Een interessante vraag waarover nog onvoldoende duidelijkheid bestaat, is of kan worden gesteld dat alleen emissiebronnen binnen stroken rond Natura 2000-gebieden significante effecten kunnen hebben, indien buiten die stroken een afname van de totale emissie gegarandeerd is, en wat dit zou betekenen voor het juridische stelsel. Ten slotte is het de vraag hoeveel onzekerheid onvermijdbaar en acceptabel is en hoe wij daar juridisch mee om moeten gaan. Kortom, er is nog voldoende stof om verder over te discussiëren. De VMR biedt graag een platform om deze discussies niet tegen, maar met elkaar te voeren.

De presentaties van deze bijeenkomst zijn te bekijken via: www.milieurecht.nl/vmrstikstof12dec2025.